

yürütülmesi kararlaştırıldı. Fakat bu karar da uzun ömürlü olmadı. Zira 1897 Yunan savaşıdan sonra meydana gelen yeni göç hareketleri dolayısıyla Muhâcirin Komisyon-ı Âlisi teşkil edildi. Bizat padişahın başkanlığını yürüttüğü bu komisyonda Erkân-ı Harbiyye'den dört, Dahiliye'den iki, Maliye ve Ticaret nezâretleriyle Orman İdaresi'nden birer üye bulunmaktaydı. 1 Mayıs 1899'da komisyona bağlı olarak çalışmak ve muhacirlerle ilgili işleri halletmek için Rızâ Paşa başkanlığında bir alt komisyon oluşturuldu. II. Abdülhamid, 23 Kasım 1905 tarihinde müslüman muhacirlerin problemlerini çözmek amacıyla Muhâcirin-i İslâmiyye Komisyonu'nu kurdu.

1914 yılı başında çıkarılan teşkilât kanununda muhacirlerin yanı sıra konar göçer aşiretlerin iskânı konusunu da ele alan Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyyet-i Umûmiyyesi teşkil edildi. Bu kurum geleneksel yöntemler yanında bazı yeni uygulamalar da gerçekleştirdi. Batı dillerinden tercüme yoluyla yayımladığı *İşkân-ı Muhâcirin, Türkmen Aşiretleri, Kürtler* adlı eserler iskân kavramına daha geniş bir açıdan bakıldığını gösterir. Gerek muhacirlerin gerekse aşiretlerin meselelerini çözmeye yardımcı olmak üzere 1915'te Dahiliye Nezâreti bünyesinde bir İsti'mâr Müdüriyyet-i Umûmiyyesi kurulması için çalışmalar yürütüldüğü dikkati çeker. I. Dünya Savaşı sırasında içeriye ve dışarıya yönelik göçlerin artması yüzünden 1917'de Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyyet-i Umûmiyyesi'nin birimleri ve kadrosu genişletildi. Sonraki yıllarda ülkenin içine düştüğü şartlar sebebiyle hayli yoğun bir çalışma ortamına giren bu müdürlüğün görevleri Millî Mücadele döneminde Dahiliye Vekâleti'ne bırakıldı. 13 Ekim 1923'te Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu ve göçmenlerin işleri bir bakanlık eliyle yürütülmeye başlandı.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 9072, s. 3-8, 11; nr. 10773, s. 42, 63, 78; BA, *Maliye Masârif Defterleri*, nr. 12538, s. 4-40; BA, İrade-Dahiliye, nr. 23039, 23069, 23121, 23141, 23387, 25932, 27766, 28875, 28917, 29415, 29488, 29532, 30579, 38018, 48824, 48867, 62235, 62714, 62886, 65081; BA, İrade-Meclis-i Mahsûs, nr. 266, 283, 696, 723, 958, 1189, 1264, 1285, 1295, 1408, 1590, 2702, 2966; BA, İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 19371, 19823, 20407, 22848, 23885, 24966; BA, Yıldız Tasnifi, Sadaret Hususî Maruzatı, nr. 98/29, 99/36, 255/64, 257/69, 285/30; BA, BEO, Âmedi Kalemî, nr. 216, s. 34; BA, BEO, Muhâcirin Komisyonu, Gelen Evrak, nr. 758-38/1, tür.yer.; BA, BEO, Muhâcirin Komisyonu, Giden Evrak, nr. 761-38/4, tür.yer.; BA, BEO, Ayniyat Defteri, nr. 1136, s. 48, 255; nr. 1139, s. 3; BA, Cevdet-Dahi-

liye, nr. 8967, 9203, 10080, 11873; Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul 1966, s. 6, 39-40, 42-49, 96-116; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 114; C. V. Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbü'lî 1789-1922* (trc. Latif Boyacı – İzzet Akyol), İstanbul 1994, s. 204, 224, 266; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994, s. 69-76; a.mlf., "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 6, Samsun 1992, s. 97-134; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1878-1908*, Trabzon 1996, s. 98-122; Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri: 1912-1913*, Ankara 1995, s. 106-107; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876*, Ankara 1997, s. 101-119; a.mlf., "Tanzimat Devrinde Dobruca'da İskân Faaliyetleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 7 (1992), s. 199-209; a.mlf., "Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı ya da Macar-Leh Mültecileri Meselesi", *TTK Belleten*, LXI/231 (1997), s. 339-385; *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sy. 132, İstanbul 1277; sy. 153 (1277); Faruk Kocacık, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler", *Osm.Ar.*, sy. 1 (1980), s. 137-190.

ABDULLAH SAYDAM

MUHAMMED ABDULLAH İNÂN

(محمد عبد الله عنان)

(1898-1986)

Endülüs tarihine dair çalışmalarıyla tanınan Mısırlı tarihçi.

7 Temmuz 1898'de Mısır'ın Miftgamr şehrinin Beşlâ köyünde doğdu. Hilâlî Arapları'na mensup bir aileden gelmektedir. Ailesi 1901'de Kahire'ye taşındı. İlk ve orta öğrenimini Kahire'de tamamladı. 1914'te Medresetü'l-hukûkussultâniyye'de tahsile başladı ve 1918'de buradan mezun oldu. Bir süre avukatlık yaptı. 1921'den itibaren telif ve tercüme işleriyle meşgul oldu. Bu çalışmaları esnasında tarihî meseleler ilgisini çekmeye başladı ve İslâm tarihinin çeşitli konularına dair makaleler yazdı. Bu makaleleriyle İngilizce, Fransızca ve Almanca'dan yaptığı edebiyata dair çeviriler *el-Hilâl, es-Siyâse, es-Siyâsetü'l-Üs-*

Muhammed Abdullah İnân

bû'îyye, er-Risâle ve eş-Seķāfe gibi dergilerde yayımlandı. Araştırmaları zamanla Endülüs tarihi üzerinde yoğunlaştı. Eski Endülüs şehirlerini görmek ve Escorial Kütüphanesi'ndeki Arapça yazmaları incelemek amacıyla 1936'da İspanya'ya ilk seyahatini gerçekleştirdi. Dönüşünde Endülüs tarihiyle ilgili çalışmalarına devam etti ve *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs* adlı hacimli eserinin ilk cildini 1942'de yayımladı. II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde matbuat idaresinde çalıştı ve müdür vekilliği yaptı. Bu sırada I. Fuâd Üniversitesi (Kahire) Edebiyat Fakültesi Gazetecilik Yüksek Okulu'nda ders verdi. 1953'te bu görevlerinden ayrılarak mesaisini tamamen tarih araştırmalarına ayırdı. Endülüs tarihi hakkındaki eserlerini de İspanya'da yaptığı uzun süreli çalışmalar neticesinde telif etti. İnân bu araştırmalarının yoğunlaştığı 1950-1974 yılları arasında İspanya'ya on dört seyahat gerçekleştirdi. Bu sürede Ambrossio Huici Miranda, Luis Seco de Lucena Paredes, E. Lévi-Provençal gibi Endülüs araştırmalarının saygın isimleriyle fikir alışverişinde bulundu.

Mısır, Tunus, Cezayir, Fas, İspanya, Fransa, Danimarka, Hollanda, Vatikan ve İngiltere'de Endülüs tarihiyle ilgili yazmalar üzerinde uzun yıllar çalışan İnân ayrıca araştırmaları konusundaki ilmi faaliyetlere iştirak etmiş, çeşitli ülkelerde Endülüs tarihine dair çok sayıda konferans vermiş, uluslar arası ilmi toplantılarda Mısır'ı temsil etmiştir. Bunların içinde 1958 yılından itibaren Fas kütüphanelerinde yaptığı incelemelere ve Rabat, Dârülbeyzâ, Fas, Merakeş, Tıtvân, Tanca gibi şehirlerde verdiği konferanslara özellikle işaret etmek gerekir. İnân 1976'da Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye'ye üye seçildi; ertesi yıl Mısır'da sosyal bilimler alanında Devlet Takdir ödülüne lâyık görüldü. 20 Ocak 1986'da vefat etti.

Muhammed Abdullah İnân 1921'de Sosyalist Parti'nin kurucularından biri olmuştur da ilerleyen yıllarda sosyalist görüşlerinden vazgeçmiştir. İlk dönem eserlerinde Arap milliyetçiliğini savunmuş ve Mısır'da Osmanlı idaresini eleştiren yazılar yazmıştır. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi İnân ve aynı görüşteki Mısırlı aydınlarla karşı red diye yazmıştır. İnân'ın zamanla milliyetçi fikirleri terk ettiği ve eserlerinde mutedil ifadeler kullandığı görülmektedir. Onun tarih alanındaki çalışmaları Endülüs tarihi ağırlıklı olmak üzere Mısır ve Ortaçağ İslâm tarihine dairdir. Makaleleri Mısır ve Arap dünyasının yanı

sıra Avrupa'nın çeşitli dergilerinde yayımlanmıştır. İnân çalışmalarında kaynaklara vukufu ile İngilizce, Fransızca, Almanca ve İspanyolca'yı iyi derecede bilmesi sayesinde araştırdığı konulara dair Batı dillerindeki literatürü yakından takip etmiş ve yetkinlikle kullanmıştır.

Eserleri. Telif. 1. Mevâkıfû'l-hâsime fî târîhi'l-İslâm (Kahire 1347/1929, 1382/1962). Eserde ilk İslâm fetihleri, müslüman Araplar'ın İstanbul kuşatmaları, Belâtüşşehedâ, Akdeniz adalarının fethi, Malazgirt Savaşı ve Haçlı seferleri gibi İslâm tarihi açısından dönüm noktası teşkil eden bazı olaylar anlatılır. **2. Târîhu'l-mü'âmerâti's-siyâsiyye ve te'tavvürâtüha'l-ictimâ'îyye ve'l-kânûniyye min akdemi'l-ûşûr ilâ ahdeşihâ** (Kahire 1347/1929). **3. Dîvânü't-tahkîk ve'l-muhâkemetü'l-kübrâ** (Kahire 1348/1930). **4. es-Siyâsetü'l-Mısrîyye ve'l-inkılâbü'd-düstûri** (Kahire 1349/1931, Muhammed Hüseyin Heykel ve İbrâhim Abdülkâdir el-Mâzinî ile birlikte). **5. Mısrü'l-İslâmiyye ve târîhu'l-hıttâti'l-Mısrîyye** (Kahire 1350/1931, 1969). İnân'ın İslâm tarihi içerisinde Mısır'ın müstesna bir yere sahip olduğu düşüncesini ele aldığı eserinde onun Mısır milliyetçiliği açık şekilde görülür. **6. İbn Haldûn: Hayâtühû ve türâşühü'l-fikrî** (Kahire 1352/1933, 1965). İbn Haldûn'un hayatına ve eserlerine dair çalışmanın sonuna onun çağdaşları olan İbn Hacer el-Askalânî, Şemseddin es-Sehâvî, İbn Tağrîberdî ve Lisânüddin İbnü'l-Hatîb gibi müelliflerin eserlerinde yer verdikleri biyografisi ve İnân tarafından tercüme edilen Rafael Altamira'nın *Notas sobre la doctrina historica de Abenjalidun* (Homenaje a Francisco Codera içinde, Zaragoza 1904, s. 359-374) makalesi, İspanyol fikir adamı José Ortega y Gasset'in *El Espectador*'un VIII. cildinde (1934) yayımladığı bir yazının İbn Haldûn ile ilgili kısmı, Alman şarkiyatçısı Von Wesendonk'un "Ibn Khaldoun. Ein arabischer Kulturhistoriker des 14 Jahrhunderts" başlıklı makalesiyle (*Deutsche Rundschau, Jahrgang 49*, IV) İngiliz tarihçisi A. J. Toynbee'nin "The Growth of Civilisations" başlıklı yazısı (*A Study of History* içinde, Oxford 1958, III, 321-328) ilâve edilmiştir. Eser, Seyyid Muhammed Eşref tarafından *Ibn Khaldun; his Life and Work* adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir (Lahor 1941, 1969). **7. el-Hâkim Bi'emrillâh ve esrârü'd-da'veti'l-Fâtîmiyye** (Kahire 1937, 1357/1938, 1404/1983). **8. Târîhu'l-Câmi'î'l-Ezher** (Kahire 1361/1942, 1378/1958). Ezher'in

kuruluşunun 1000. yıl dönümü münasebetiyle telif edilmiştir. Fâtîmîler döneminden müellifin yaşadığı zamana kadar Ezher'in durumu ve yapılanmasının ele alındığı bu eserde de İnân'ın milliyetçi bazı fikirlerini görmek mümkündür. **9. Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs** (I-VII, Kahire 1361-1383/1942-1964). Müellifin Endülüs tarihine dair ana eseridir. Yirmi yıldan uzun bir sürede tamamlanabilen bu çalışmada Endülüs tarihi dört döneme ayrılmıştır. Birinci dönem *Mine'l-Feth ilâ bidâyeti 'aşri'n-Nâsir ve el-Hilâfetü'l-Ümeviyye ve'd-Devletü'l-Âmiriyye* (1361/1942), ikinci dönem *Düvelü't-tavâ'if münzû kıyâmihâ hatte'l-fethi'l-Murâbi'î* (1379/1960, 1969, 1970, 1979, 1988), üçüncü dönem *'Aşrû'l-Murâbi'în ve'l-Muvaḥḥidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs* (Kahire 1383-1384/1964-1965, 1411/1990), dördüncü dönem *Nihâyetü'l-Endelüs ve târîhu'l-'Arabi'l-mütenaşşirîn* (1368/1949, 1958, 1966, 1408/1987) başlığını taşımaktadır. İnân, *el-Âşârü'l-Endülüsiyyetü'l-bâkıyye fi İsbânyâ ve'l-Burtuğâl* adlı eserini de bu çalışmasının bir parçası olarak telif etmiştir (Kahire 1381/1961, 1997). Eserde her cildin başında ele alınan dönemle ilgili yazma ve matbu kaynaklar tanıtılmıştır. *Devletü'l-İslâm*'ın en dikkat çeken taraflarından biri de incelenen dönemde kuzeydeki hıristiyan krallıkların içinde bulunduğu siyasî şartlara da yer verilerek, siyasî hadiselerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine imkân tanınmış olmasıdır. Eser Arapça'da veya Batı dillerinde yapılan çalışmalarda konusuyla ilgili müracaat kitabı kabul edilmektedir. Eserin ilk altı cildi Kahire'de yeniden yayımlanmıştır (1969, 1988-1990, 1997), bu arada *Târîh-i Devlet-i İslâm der Endelüs* adıyla Farsça'ya da çevrilmiştir (I-V, trc. Abdülmuhammed Âyetî, Tahran 1366-1371 hş./1987-1992). **10. Terâcimü İslâmiyye: Şarkıyye ve Ğarbiyye** (Kahire 1367/1948). Bazı hükümdar, kumandan, ilim ve fikir adamlarının biyografilerine dair olup genişletilmiş ikinci baskısı *Terâcimü İslâmiyye: Şarkıyye ve Endülüsiyye* adıyla yapılmıştır (Kahire 1390). **11. Târîhu'l-cem'îyyâti's-seriyye ve'l-harekâti'l-heddâme** (Kahire 1373). **12. el-Mezâhibü'l-ictimâ'îyyetü'l-ḥadîşe: 'Anâşiruhe's-siyâsiyye ve'l-iktisâdiyye ve'd-düstûriyye** (Kahire 1365, 1375, 1378). Müellifin demokrasi, sosyalizm, komunizm, faşizm ve nazizm gibi ideolojileri inceleyip İslâm dünyasındaki durumlarını değerlendirdiği eser, I. Fuâd Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ga-

zetecilik Yüksek Okulu'nda verdiği derslerin metinlerini ihtiva etmektedir. **13. Lisânüddin İbnü'l-Hatîb hayâtühû ve türâşühü'l-fikrî** (Kahire 1388). **14. Mü'errihü Mısrî'l-İslâmiyye ve meşâdirü't-târîhi'l-Mısrî** (Kahire 1388). İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Fâtîmî dönemine kadar gelen tarihçiler, ikinci bölümünde Memlûk dönemiyle başlayan ve XIX. yüzyıla kadar devam eden süreçte yetişen tarihçiler ele alınmıştır. **15. el-'Âlamü'l-cuğrâfiyye ve't-târîhiyye bi'l-luğateyn el-İsbâniyye ve'l-'Arabiyye** (Madrid 1976). **16. Şülüşâ ḳarn mine'z-zamân** (Kahire 1407/1987). İnân'ın hâtıratıdır. Onun Kahire'nin XX. yüzyıl başlarındaki durumunu canlı tasvirlerle anlattığı eseri Mısır'ın yakın dönem siyasal, sosyal, eğitim ve kültür tarihine ışık tutan önemli bir kaynaktır. Özellikle 1926'da Suriye, Lübnan, Irak ve Türkiye'ye yaptığı seyahatte bu ülkeler hakkında dikkate değer tesbitlerde bulunmuştur. **17. Endülüsiyyât** (Küveyt 1408/1988). Müellifin makalelerinin derlendiği bir eserdir.

Tercüme. 1. Felsefetü İbn Haldûn el-İctimâ'îyye: Tahlîl ve nakd (Kahire 1343). Tâhâ Hüseyin'in *Etude analytique et critique de la philosophie sociale d'Ibn Khaldoun* adlı doktora tezinin (Paris 1917) tercümesidir (krş. Hilâl Nâcî, I, 488). **2. Kışâş ictimâ'îyye ve nemâzic min edebi'l-ğarb le'tâ'ife min a'lâmi'l-firansî** (Kahire 1350/1932, 1366/1947). İnân'ın, Alman ve Fransız edebiyatından tercüme ederek *es-Siyâse ve es-Siyâsetü'l-üsbû'îyye* dergilerinde yayımladığı hikâyeler arasından bizzat seçerek oluşturduğu bir derlemedir. **3. Târîhu'l-Endelüs fî 'ahdi'l-Murâbi'în ve'l-Muvaḥḥidîn** (Kahire 1358, 1417/1996). Joseph Aschbach'ın (Yûsuf Eşbâh) *Geschichte Spaniens und Portugals zur zeit der herrschaft der Almoraviden und Almohaden* adlı iki ciltlik eserinin tercümesidir (Frankfurt 1833-1837). İnân, Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in *el-İḥâta fî aḥbâri Ğırnâta* (I-IV, Kahire 1375-1397/1955-1977, 1393-1398/1973-1978) ve *Reyhânetü'l-küttâb ve nüc'atü'l-müntâb* (I-II, Kahire 1400-1401/1980-1981) adlı eserlerini onun 600. ölüm yıl dönümü münasebetiyle yayımlamış ve bundan duyduğu memnuniyeti de ifade etmiştir (*Reyhânetü'l-küttâb*, I, neşredenin girişi, s. 11). Ayrıca Fas'taki araştırmaları esnasında el-Hizânetü'l-Haseniyye'deki yazma eserlerin katalog çalışmalarını yapan heyette de yer almıştır: *Fehârisü'l-hizâneti'l-Haseniyye (el-Melikiyye*, Rabat 1400/1980, 1421/2000).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânüddin İbnü'l-Hatib, *Reyhânetü'l-küttâb* (nşr. M. Abdullah İnân), Kahire 1400/1980, neşredenin girişi, I, 11; M. Mehdi Allâm, *el-Mecma'iyün fi hamsine 'âmen*, Kahire 1406/1986, s. 297-298; Abdülfettâh Ganîme, "Muhammed 'Abdullah 'Inân", *Mevsû'atü a'lâmi'l-fikri'l-İslâmî*, Kahire 1425/2004, s. 963-965; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmilâtü Mu'cemi'l-mü'ellifin*, Beyrut 1997, s. 516-519; Hilâl Nâci, "Muhammed 'Abdullah 'Inân", *Mevsû'atü Beyti'l-hikme li-'âlemi'l-Arab fi'l-kerneyni'l-tâsi' 'aşer ve'l-işrin*, Bağdad 1420/ 2000, I, 486-488; Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî, *'İkdü'l-cevher fi 'ulemâ'i'r-rub'i'l-evvel mine'l-karni'l-hâmis 'aşer*, Beyrut 1427/2006, II, 2075-2077; Hüseyin Mûnis, "Kelimetü'd-duktür Hüseyin Mûnis fi te'bîni'l-merhûm el-Üstâz Muhammed 'Abdillâh 'Inân", *MMLA*, sy. 61 (1408/1987), s. 282-291.

CUMHUR ERSİN ADIGÜZEL

MUHAMMED b. ABDULLAH b. TÂHİR

(محمد بن عبدالله بن طاهر)

Ebü'l-Abbâs Muhammed
b. Abdillâh b. Tâhir b. Hüseyin
el-Huzâi el-Horasânî
(ö. 253/867)

Abbâsiler'in
Bağdat sâhibüşşurtası.

209 (824) yılında doğdu. Tâhirîler'den Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'in oğludur. Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh tarafından 224'te (839), Tâhirîler'in hâkimiyetini kabullenemediği için doğrudan hilâfet merkezine bağlanmak isteyen Taberistan Hükümdarı Mâzyâr b. Kârin'e elçi olarak gönderildi. Muhammed b. Abdullah 228 yılı Zilhicce ayında (Eylül 843) İrâk-ı Acem ve Taberistan valiliğine tayin edildi; nâibi sıfatıyla kardeşi Süleyman'ı Taberistan ve Cürcân'a yolladı. Tâhirîler'den Muhammed b. İshak b. İbrâhim'in ölümü üzerine de 22 Rebülâhîr 237'de (23 Ekim 851) vergi memurluğu, halifenin temsilciliği görevlerinin yanı sıra Bağdat sâhibüşşurtalığına (askerî vali), ayrıca Sevâd ve Fars valiliğine getirildi. Bağdat sâhibüşşurtalığı Muhammed b. Abdullah'ın yaptığı görevlerin en etkili ve uzun süreli olanıdır. Bu sırada devletin resmî din anlayışının yaygınlaştırılması için çalıştı, muhalefet edenleri cezalandırdı. Daha önce Sâmer-râ'da hâcpliğini üstlendiği Halife Mutevekkil-Alallah'ın emriyle Bağdat'ta dinî ihtilâflardan doğan iç karışıklıkları sona erdirmek için gayret gösterdi. Mutaassıp mezhep mensuplarıyla mücadele etti, Hz. Peygamber'in sünnetini ihyâ etmek için çabaladı. Bağdat sâhibüşşurtası olarak yalnızca şehrin güvenliğiyle ilgilenmedi,

ayrıca seferlere askerî destek sağladı. Nitekim 248'de (862) Halife Müntasır-Billâh, kendisinden Türk kumandan Vasîf komutasında Malatya ve çevresindeki Rumlar'a karşı yapılan gazâ için yardım etmesini ve halkı cihada teşvik etmesini istedi.

Muhammed b. Abdullah isyan eden Ali evlâdıyla (Tâlibîler) mücadelede önemli rol oynadı. Zeydî imamlarından Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Ömer, Kûfe ve Sevâd bölgesinde 250'de (864) isyan etti, Kûfe'deki beytül mâle el koyup adamlarına dağıttı ve mahpusları salıverdi. Bunun üzerine Muhammed b. Abdullah, 13 Receb 250 (20 Ağustos 864) veya 27 Receb 249 (15 Eylül 863) tarihinde sevkettiği askerlerle Yahyâ'yı öldürüp isyanı bastırdı. Halife Müstaîn-Billâh, Kûfe'deki ayaklanmayı bastırmasının ödülü olarak Taberistan ile Deylem arasında kalan ve kendi mülkü olan araziye Muhammed b. Abdullah'a verdi. Ancak Taberistan'ın Muhammed'e iktâ edilmesi bölge halkını rahatsız etti ve Hasan b. Zeyd b. Muhammed liderliğinde halk ayaklandı (Ramazan 250 / Ekim 864). Başlangıçta Taberistan'a tamamen hâkim olan Hasan b. Zeyd 251 (865) yılında yenilerek geri çekildi. Muhammed b. Abdullah, aynı yıl Kûfe'de isyan eden Zeydî Hüseyin b. Muhammed'i ve taraftarlarını kısa zamanda kontrol altına aldı. Bu olaylardan sonra Zeydîler'i yakından takip etti. Muhammed b. Abdullah aynı zamanda Hâricîler'le de mücadele etti, ancak bu hususta dikkate değer bir başarı gösteremedi. Hâricîler onun döneminde nüfuz alanlarını Hulvan, Celûla ve Musul'a kadar genişlettiler. Öte yandan Halife Müstaîn-Billâh döneminde Bağdat'ta çıkan ayaklanmaların bastırılmasında önemli rol oynadı. Bundan dolayı hac emîri tayin edildi. Ayrıca Bağdat'taki görevi yanında Mekke, Medine ile Irak ve çevresinin valiliği de onun idaresine verildi.

Sâmer-râ'da çıkan isyan ve karışıklıkları bastıramayan Halife Müstaîn-Billâh gizlice şehirden ayrılıp Bağdat'a hareket etti ve burada Muhammed b. Abdullah tarafından karşılandı. Müstaîn-Billâh'ın gelmesiyle Bağdat geçici de olsa yeniden başşehir oldu. Bu durum Sâmer-râ'daki Türk komutanlarının hoşuna gitmedi. Zira Sâmer-râ'nın terk edilmesi onların durumlarının sarsılmasına yol açacaktı. Türk kumandanlarının Sâmer-râ'ya dönmesini istedikleri Müstaîn-Billâh, Muhammed b. Abdullah'tan aldığı destekle bu ricalarını geri çevirdi. Müstaîn-Billâh'ın Bağdat'ta kalması Muhammed b. Abdullah için büyük önem taşımaktaydı. Çünkü hilâfet ma-

kamının arka planındaki gizli iktidar gücü kendi elinde olacak, Sâmer-râ'daki Türk komutanların aksine hilâfet üzerindeki etkinliği artacaktı. Bunun üzerine Türk kumandanları Müstaîn-Billâh'ı halife olarak tanımadıklarını açıkladılar. 11 Muharrem 251 (12 Şubat 865) tarihinde sarayda hapiste bulunan Mu'tez-Billâh'ı serbest bırakıp halife ilân ettiler. Böylece biri Bağdat'ta, diğeri Sâmer-râ'da iki halife ortaya çıkmış oldu. Mu'tez-Billâh, Muhammed b. Abdullah'tan kendisine biat etmesini istedi, ancak Muhammed hemen olumlu cevap vermedi. Sâmer-râ'daki gelişmeleri öğrendikten sonra da Sâmer-râ'ya yapılacak malî desteğin kesilmesi için bazı yöneticilerle yazışmalarda bulundu; onlardan gemilerin bu şehre girişini engellemele- rini istedi. Müstaîn-Billâh valilere mektup yazarak vergilerini Sâmer-râ'ya değil Bağdat'a göndermelerini istedi. Muhammed b. Abdullah da şehrin etrafına hendekler kazdırıp savunma tedbirleri aldı. Neticede Muhammed b. Abdullah'ın hâkimiyetinde bulunan Bağdat ile Sâmer-râ'daki Türkler arasında çıkan iç savaş birçok insanın ölümüne yol açtı. Çatışmalarda yenilgiye uğrayan Muhammed b. Abdullah'ın ordu- sunda bölünmeler başladı (Cemâziyelâhîr 251 / Temmuz 865).

Sâmer-râ ile sürüp giden iç çatışmalar Bağdat'ta ekonomik krize yol açtı. Bu da Muhammed b. Abdullah'a karşı tepkilerin artmasına, hatta sosyal patlamaya sebebiyet verdi. Durumu farkederek Muhammed b. Abdullah, daha önce biata yanaşmadığı Mu'tez-Billâh'ın halifelikliğini kabul etmek zorunda kaldı. Aslında Muhammed b. Abdullah'ın Müstaîn-Billâh'a samimi- yetle hizmet eden bir kumandan olduğu, ancak Vezir İbn Hâkân'ın (Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkân) Müstaîn-Billâh aleyhinde ağır sözler sarfetmesi üzerine Müstaîn-Billâh'tan yüz çevirip hocası olduğu Mu'tez-Billâh'ı desteklediği rivayet edilir. Mu'tez-Billâh'ın Bağdat'a sevkettiği ordunun kumandanı olan kardeşi Ebû Ahmed Muvaffak el-Abbâsî şehri uzun süre kuşattıktan sonra Muhammed b. Abdullah ile anlaşta ve Müstaîn-Billâh'ın halifelikten hal'ine karar verildi. Bunun üzerine Müstaîn-Billâh halifelikliğini Mu'tez-Billâh'a devretti. 4 Muharrem 252 (25 Ocak 866) tarihinde hutbe Mu'tez-Billâh adına okundu. Yeni halife tarafından da imzalanan anlaşmaya göre ordu için toplanacak malın üçte biri Muhammed b. Abdullah'a ve Bağdat ordusuna, üçte ikisi de Türkler'e ve diğer mevâlîye dağıtılacaktı. Fakat bir süre sonra Mu'tez-Billâh, Muhammed b.